

Xaçmaz rayonunun morfoloji üsulla yaranan onomastik vahidləri

F.ü. f. d. Bəhram Cəfəroğlu
ADPU

XÜLASƏ:

Azərbaycan dilinin onomastik sistemində toponimlər bir neçə üsulla düzəlir: morfoloji üsulla, sintaktik üsulla, morfoloji üsulla və s.

Onomastik vahidlərin morfoloji yolla yaranması fikri tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qəbul edilmir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi T.Əhmədov onomastik vahidlərin yaranmasında şəkilçilərin rolunu tamamilə inkar edir: “Şəkilçilər yalnız toponimik səciyyə daşımayan bir sıra isim, sifət və başqa nitq hissələrinə mənsub ümumi leksik vahidlərin yaradılmasına xidmət edir. Toponimiyaya isə onlar qoşulduqları sözlə birlikdə (semantik bütöv kimi) gəlirlər. Bu, o deməkdir ki, toponimik səviyyədə şəkilçilərin funksiyası sıfıra bərabər olur, bu baxımdan onlar asemantik səciyyə daşıyır (1, 144). Türk mənşəli Azərbaycan antroponimlərinin qrammatik xüsusiyyətlərindən danışan Ə.Tanrıverdinin fikrincə, onomastik vahidlər antroponim yaradıcılığında əsasən hazır şəkildə, yəni birbaşa istifadə olunur (2, 159). Məsələyə A.Qurbanov tamamilə fərqli prizmadan yanaşmışdır. Onun fikrincə, toponim yaradıcılığında sözdüzəldici şəkilçinin rolunu tamamilə inkar etmək səhv nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bizcə də, onomastik vahidlərin bir çoxunda şəkilçilərin varlığı aydın şəkildə görünməkdədir. Xüsusilə, Xaçmaz rayonu ərazisində rastlaşdığımız onomastik vahidlərin tərkibindəki şəkilçilər həmin coğrafi adların şəkilçilər vasitəsilə yarandığını sübut edir. Məsələn, *Bostançı, İlxıçı, Günəşli, Bəbəli, Qarğalıq, Dalğalı, Dədəli, Sərkərli, Xəzərli, Gədəkli*, (oykonim), *Güllük, Yoncalıq, Söyüdlük, Yemlikli, Şıxmıllar, Səbətçilər, İniğaçılar, Qızılcaq, Dariçılar, Şaxçılar, Moxudcuq, Qızılca, Dərəcə, Qazança, Qarcuq, Sarıca, Afurca* (oronim), *Mıxlıca, Gölcük* (hidronim) və s. kimi onomastik vahidlər şəkilçilər vasitəsilə yaranmışdır.

Xaçmaz rayonunun onomastik leksikasında bir sıra coğrafi adlar vardır ki, onlarda leksik məzmunlu qrammatik şəkilçilər müşahidə olunur. Bu şəkilçilər elə şəkilçilərdir ki, onlar Azərbaycan dilində iki funksiyanı, konkret desək, həm qrammatik, həm də leksik funksiyanı yerinə yetirir. Məsələn, *Hacılar, Şıxlar* (oykonim).

Göründüyü kimi, Xaçmaz rayonunun onomastik leksikasında -lar/-lər şəkilçisi cəmlilik anlayışından daha çox mənsubluq məzmununu ifadə edir.

Açar sözlər: *onomastik leksika, toponimlər, Xaçmaz, oykonimlər.*

Rəyçi: *dos. Vaqif İsrəfilov*

Ономастические единицы хачмазского района, сформированные морфологическим путём

**F.ü. f. d. Бахрам Джафароглу
АГПУ**

Резюме:

В ономастической системе азербайджанского языка топонимы составляются несколькими способами: морфологическим, синтаксическим, морфологическим и т.д. Вопрос об образовании ономастических единиц грамматическим путём вызывает неординарное отношение среди учёных-лингвистов. Несмотря на то, что ряд лингвистов опровергают роль окончаний в образовании ономастических единиц, большинство учёных придерживаются мнения, что окончания могут играть роль в их образовании. Среди ономастических единиц, особенно среди ойконимов, встречающихся в Хачмазском районе, можно встретить много ономастических единиц, образованных морфологическим путём. Образование ономастических единиц, существующих на территории района, именно морфологическим путём подтверждается в статье автора конкретными языковыми фактами. Образования многих названий мест, в том числе названий Хезерли, Бостанчи, Гёдекчи, при помощи лексических окончаний сопровождается существенными фактами.

Идея о том, что морфологически образование ономастических единиц не принимается исследователями. Как мы уже упоминали ранее, Т. Ахмедов полностью игнорирует роль художников в создании ономастических единиц: И они приходят к топонимике со словами, которые они объединяют (как семантическое целое). Это означает, что на уровне топонимики функция художников равна нулю, поэтому они асимметричны (1, 144). Говоря о грамматических особенностях азербайджанских антропонимов турецкого происхождения, А.Танриверди сказал, что ономастические единицы в основном используются в антропонимном творчестве, то есть непосредственно (2,159). А. Гурбанов подошел к вопросу с совершенно другой призмы. По его мнению, полный отказ от роли художественного слова в топонимическом творчестве может привести к неверным результатам. По нашему мнению, присутствие художников во многих из ономастических единиц отчетливо видно. В частности, художники внутри ономастических подразделений, с которыми мы столкнулись на территории Хачмаза, доказывают, что эти географические названия были созданы художниками. Например,

Бостанчи, Вдохновение, Саншайн, Вавилон, Толпа, Волна, Папочка, Саркарлы, Хазарли, Куртка, (Ойконим), Гуллюк, Йонклик, Стерня, Съедобная, Улитка, Скорпион, Крокодил, Вязание, Степени, Казанча, Волчанка, Сария, Афурка (ороним), Плотность, Лужи (гидроним), Ономастические единицы были созданы художниками.

Ономастическая лексика Хачмазского района имеет ряд географических названий с грамматическими фигурами лексического содержания. У этих художников такие формулы, что у них две функции на азербайджанском, а именно, грамматическая и лексическая. Например, Паломники, Шихлар (ойконим).

Ключевые слова: *ономастическая лексика, топонимы, хачмаз, ойконим.*

Рецензент: *доц. Вагиф Исрафилов*

Onomastic units of the khachmaz region formed by the morphological method

ASPU, Bahram Jafaroglu

SUMMARY:

The attitude of linguists to the issue of formation of the onomastic units in a grammatical way is different. Though some scientists deny the role of the affixes in the formation of the onomastic units, most of them think the lexical affixes can play a role in their formation. There are a lot of onomastic units formed in morphological way among the onomastic units and especially among oikonyms of the Khachmaz region. The formation of the onomastic units in the very morphological way is proved specific language facts in the authors article. The formation of many place names such as Khazarli, Bostanchi, Godekli, with the help of the lexical ending is explained with the exact facts. In the onomastic system of the Azerbaijani language, toponyms are composed in several ways: morphological, syntactic, morphological, etc.

The idea that morphologically the formation of onomastic units is not accepted by researchers. As we mentioned earlier, T. Akhmedov completely ignores the role of artists in the creation of onomastic units: And they come to toponymy with the words that they combine (as a semantic whole). This means that at the toponymics level the function of artists is zero, therefore they are asymmetric (1, 144). Speaking about the grammatical features of Azerbaijani anthroponyms of Turkish origin, A. Tanriverdi said that onomastic units are mainly used in anthroponymic work, i.e. directly (2,159). A. Gurbanov approached the issue from a completely different prism. In his opinion, a complete rejection of the role of an artistic word in toponymic creativity can lead to incorrect results. In our opinion, the presence of artists in many of the

onomastic units is clearly visible. In particular, the artists inside the onomastic units that we encountered on the territory of Khachmaz prove that these geographical names were created by artists. For example, Bostanchi, Inspiration, Sunshine, Babylon, Crowd, Wave, Daddy, Sarkarly, Khazarli, Jacket, (Oikononym), Gulluk, Yonklik, Stubble, Edible, Snail, Scorpion, Crocodile, Knitting, Degrees, Kazancha, Lupus, Squirrel, Lupus Afurka (oronim), Density, Puddles (hydronym), Onomastic units were created by artists.

Onomastic vocabulary of the Khachmaz region has a number of geographical names with grammatical figures of lexical content. These artists have such formulas that they have two functions in Azerbaijani, namely, grammatical and lexical. For example, Pilgrims, Shikhlar (oikononym).

Key words: *onomastic vocabulary, place names, khachmaz, oykononym.*

Reviewer: *Assoc. Vagif Israfilov*

ANNOTASIYA:

Onomastik vahidlərin morfoloji yolla yaranması fikri tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qəbul edilmir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi T.Əhmədov onomastik vahidlərin yaranmasında şəkilçilərin rolunu tamamilə inkar edir: “Şəkilçilər yalnız toponimik səciyyə daşımayan bir sıra isim, sifət və başqa nitq hissələrinə mənsub ümumi leksik vahidlərin yaradılmasına xidmət edir. Toponimiyaya isə onlar qoşulduqları sözlə birlikdə (semantik bütöv kimi) gəlirlər. Bu, o deməkdir ki, toponimik səviyyədə şəkilçilərin funksiyası sıfıra bərabər olur, bu baxımdan onlar asemantik səciyyə daşıyır (1, 144).

Türk mənşəli Azərbaycan antroponimlərinin qrammatik xüsusiyyətlərindən danışan Ə.Tanrıverdinin fikrincə, onomastik vahidlər antroponim yaradıcılığında əsasən hazır şəkildə, yəni birbaşa istifadə olunur (2, 159). Məsələyə A.Qurbanov tamamilə fərqli prizmadan yanaşmışdır. Onun fikrincə, toponim yaradıcılığında sözdüzəldici şəkilçilərin rolunu tamamilə inkar etmək səhv nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bizcə də, onomastik vahidlərin bir çoxunda şəkilçilərin varlığı aydın şəkildə görünməkdədir. Xüsusilə, Xaçmaz rayonu ərazisində rastlaşdığımız onomastik vahidlərin tərkibindəki şəkilçilər həmin coğrafi adların şəkilçilər vasitəsilə yarandığını sübut edir.

AKTUALLIQ:

Onomastik vahidlərin tədqiqi hər bir dövr üçün əhəmiyyətli və önəmlidir. Çünki onomastik vahidlərdə xalqın tarixi keçmişi, adət-ənənələri, inam və etiqadları yaşayır. Azərbaycanın bütün rayon və kəndlərinin, ən ucqar yerlərin toponimlərin öyrənilməsi isə xalqımızın tarixinin, qədim dil faktlarının öyrənilməsi istiqamətində olduqca aktuəldir. Buna görə Xaçmaz rayonunun toponimlərinin öyrənilməsi də müasir dilçiliyin vacib problemlərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Xaçmaz rayonunun toponimlərinin çox böyük qismi mənşəcə türk toponimləridir və müxtəlif üsullarla yaranmışdır. Morfoloji üsulla yaranmış toponimlər də kifayət qədərdir. Məqalədə morfoloji yolla yaranmış toponimlər tədqiq edilmişdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN METODLARI:

Tədqiqat zamanı , əsasən, diaxron üsuldan, müqayisəli-qarşılaşdırılmalı metoddan, statistik və üslubi metodlardan istifadə edilmişdir.

GİRİŞ:

Onomastik vahidlərin qrammatik yolla yaranması iki formada mümkündür. Bunlardan biri morfoloji, yəni, söz kökünə müxtəlif şəkilçilər artırılması yolu ilə, digəri isə mürəkkəb yolla – iki və daha artıq söz kökünün birləşməsi vasitəsilə yarana bilər. Bu baxımdan qrammatik üsulla yaranan onomastik vahidləri iki qrupa ayırmaq mümkündür:

- a) quruluşca düzəltmə olan onomastik vahidlər;
- b) quruluşca mürəkkəb olan onomastik vahidlər.

Onomastik vahidlərin morfoloji yolla yaranması fikri tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qəbul edilmir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi T.Əhmədov onomastik vahidlərin yaranmasında şəkilçilərin rolunu tamamilə inkar edir: “Şəkilçilər yalnız toponimik səciyyə daşımayan bir sıra isim, sifət və başqa nitq hissələrinə mənsub ümumi leksik vahidlərin yaradılmasına xidmət edir. Toponimiyaya isə onlar qoşulduqları sözlə birlikdə (semantik bütöv kimi) gəlirlər. Bu, o deməkdir ki, toponimik səviyyədə şəkilçilərin funksiyası sifra bərabər olur, bu baxımdan onlar asemantik səciyyə daşıyır (1, 144). Türk mənşəli Azərbaycan antroponimlərinin qrammatik xüsusiyyətlərindən danışan Ə.Tanrıverdinin fikrincə, onomastik vahidlər antroponim yaradıcılığında əsasən hazır şəkildə, yəni birbaşa istifadə olunur (2, 159). Məsələyə A.Qurbanov tamamilə fərqli prizmadan yanaşmışdır. Onun fikrincə, toponim yaradıcılığında sözdüzəldici şəkilçinin rolunu tamamilə inkar etmək səhv nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bizcə də, onomastik vahidlərin bir çoxunda şəkilçilərin varlığı aydın şəkildə görünməkdədir. Xüsusilə, Xaçmaz rayonu ərazisində rastlaşdığımız onomastik vahidlərin tərkibindəki şəkilçilər həmin coğrafi adların şəkilçilər vasitəsilə yarandığını sübut edir. Məsələn, *Bostañçı, İlxiçi, Günəşli, Bəbəli, Qarğalıq, Dalğalı, Dədəli, Sərkərli, Xəzərli, Gödəkli*, (oykonim), *Güllük, Yoncalıq, Söyüdlük, Yemlikli, Şıxmıllar, Səbətçilər, İniğaçılar, Qızılçıq, Dariçılar, Şaxçılar, Moxudcuq, Qızılca, Dərəcə, Qazança, Qarcuq, Sarıca, Afurca* (oronim), *Mıxlıca, Gölcük* (hidronim) və s. kimi onomastik vahidlər şəkilçilər vasitəsilə yaranmışdır.

Xaçmaz rayonunun onomastik leksikasında morfoloji yolla coğrafi ad yaradan əsas şəkilçilər –lı (-li-, -lu, -lü); -çı (-çi, -çu, -çü); -lıq (-lik, -luq, -lük); -ca/-cə, -ça/-çə; -lar/-lər şəkilçiləridir.

Nümunələrdən də görünür ki, tədqiq etdiyimiz rayonun onomastik leksikasında leksik və qrammatik-leksik şəkilçilər müşahidə olunur. Ona görə də əvvəlcə leksik, sonra isə qrammatik-leksik şəkilçili onomastik vahidləri tədqiq etmək lazımdır.

-əddin şəkilçisi. Bu alınma şəkilçi ilə yaranan adlar, əsasən antroponimlərdir. Rayon ərazisində -əddin şəkilçili 100-dən artıq antroponimə rast gəlirik. Məsələn, *Siracəddin, Minacəddin, Fikrəddin, Xittəddin, Zeynəddin, Sahabəddin, və.s.*

-ulla şəkilçisi. Xaçmaz rayonunun antroponimik sistemində şəxs adı yaratmaqda aktiv olan şəkilçilərdəndir. Məsələn, *İmətulla, Beytulla, Zəbulla, Qüdrətulla, Neytulla, Əməntulla, Zeynulla, Nəbiyulla, Neftulla.*

-lı (-li-, -lu, -lü). Bu şəkilçi təkcə Xaçmaz rayonundakı onomastik vahidlərin yaranmasında deyil, ümumiyyətlə, regionun toponimiyasında aktiv coğrafi ad yaradan şəkilçidir. –lı⁴ şəkilçisinin Xaçmaz rayonu ərazisində onomastik vahidlərin tərkibində işlənməsindən danışmazdan əvvəl bu şəkilçinin tarixi köklərinə nəzər salaq. Ə. Tanrıverdi yazır ki, sifət düzəldən –lı(-li, -lu, -lü) şəkilçisi Orxon-Yenisey abidələrindəki –lığ (-liğ, -luğ, -lüğ) şəkilçisi ilə eyni xətdə birləşir (3, 232). Müəllifin fikrincə, –lı⁴ sifət düzəldən şəkilçinin sabitləşmə dövrü ən azı “Kitabi-Dədə Qorqud” dövrünə təsadüf edir (4, 232). Həm sifət, həm də isim düzəldən bu şəkilçi çox məhsuldar olub, altı funksiya yerinə yetirir (5, 175). Bu şəkilçi onomastik vahidlərin yaranmasında da aktivdir. Belə ki, –lı⁴ şəkilçisi Xaçmaz rayonu ərazisində aşağıdakı mənaları ifadə edən onomastik vahidləri əmələ gətirir, mənsubluq bildirərək etnonimlərə artırılır. Məsələn, *Şıxmilli, Xəzərli, Qaradağlı, Çaxmaqlı, Çaxçaxlı, Əzizli Qaracəlli, Mollabürhanlı, Qaraçatılı* və s. Yuxarıda verilmiş etnonimlərə artırılan –lı⁴ şəkilçisi Xaçmaz rayonu ərazisində yaşayan əhəlinin hansı tayfaya aid olmasını bildirir.

–lı (-li, -lu, -lü) şəkilçisi nəsil, tirə başçılarının adlarına artırılaraq həmin şəxslərin nəslini bildirir. Məsələn, Nəsirli, Şıxılı, Əyyublu, Zeynəlli (Xanlıqoba kəndində nəsil adları – B.M.).

–lı⁴ şəkilçisi Xaçmaz rayonunun oronimikasında daha fəal iştirak edir. Bu səbəbdən rayon ərazisində də əlamət və keyfiyyət çalarlarını da özündə birləşdirən çoxlu sayda –lı⁴ şəkilçili oronimə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, *Sorlu, Cocuqlu, Günbəzli, Yulğunlu* (Xanlıqoba kəndi ərazisində rast gəlinən oronimlər – B.M.). *Çəmli, Palçıqlı, Qarılı, Sılıflı* (oykonim Çarxı kəndi ərazisində) və s.

-lı⁴ şəkilçisinin müasir Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığında məhsuldarlığı özünü onomastik leksikanın formalaşmasında da aydın şəkildə göstərir.

-lıq (-lik, -luq, -lük) tərkibli onomastik vahidlər. Müasir Azərbaycan dilində -lıq (-lik, -luq, -lük) şəkilçisi adlardan isim düzəldən şəkilçi kimi tanınır. Bu şəkilçilərə isim düzəldən şəkilçi kimi Orxon-Yenisey abidələrində, M.Kaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsərində də rast gəlirik. Qədim tarixə malik olan -lıq⁴ şəkilçisi məhsuldar şəkilçi kimi həm də çoxfunksiyalı şəkilçilərdən hesab olunur.

Xaçmaz rayonu ərazisində işlənən onomastik vahidlərin tərkibində -lıq⁴ şəkilçisi coğrafi adın məzmununda çoxluq mənası yaradır. Məsələn, *Güllük, Söyüdlük, Yoncalıq, Qarağacılıq, Samanlıq, Bağçalıq* (oronimlər).

-lıq⁴ şəkilçisi. Xaçmaz rayonunda bir oykonimin tərkibində işlənmişdir. Yeri gəlmişkən, eyniadlı oykonimə Babək, Masallı rayonları ərazisində də rast gəlirik. Tədqiqatçılara görə Qarğalıq oykonimi coğrafi obyekt adı olmaqla qədim türk tayfalarından birinin adı olan qarqa/karqa və qədim türk abidələrində bir sıra mənalarla yanaşı, həm də mənsubluq, aidlik mənasında işlənmiş -lıq⁴ şəkilçisindən ibarət olub, “qarğa tayfasına məxsus” kənd mənasını daşıyır (6,39). Karqa etnoniminə gəldikdə isə mənbələrdə bu etnonim qaraqalpqların bir qolunun adı kimi qeyd edilir. Bu ada Qərbi Sibir, qırğız və özbək xalqlarının adlarında da rast gəlinir. Tataristanda Karqalı, Şimali Qazaxıstanda *Karqalı*, Krımda *Karqalıq* toponimləri qeydə alınmışdır (6, 39).

-çı (-çi, -çu, -çü) tərkibli onomastik vahidlər. Müasir Azərbaycan dilində, əsasən, isimlərə qoşularaq peşə, sənət, məşğuliyyət və s. mənaları ifadə edən -çı (-çi, -çu, -çü) leksik şəkilçisinin tarixi kökləri Orxon-Yenisey abidələrinə gedib çıxır. Türkologiyada -çı⁴ şəkilçisinin ifadə etdiyi mənalar həm də “adam”, “insan” mənasını ifadə edən sözlərlə bağlıdır. A.N.Kononovun fikrincə, fəaliyyət göstərəninin adı -çı⁴ şəkilçisi vasitəsilə yaranır. Ə.Dəmirçizadəyə görə isə -çı⁴ şəkilçisi “adam” mənasını ifadə edən -çe/-çi, -ci/-zi, -si/-şi ilə əlaqədardır. S.Cəfərov -çı⁴ şəkilçisinin qədim türk dilində adam, insan mənə-sında işlənən kişi sözündən yarandığını ehtimal edir (7, 211).

-çı (-çi, -çu, -çü) şəkilçisi müxtəlif mənalar ifadə etməklə yanaşı, Azərbaycan dilində onomastik vahidlərin yaranmasında rol oynayan şəkilçi kimi də yadda qalır. Belə ki, Xaçmaz rayonunda bu şəkilçi vasitəsi ilə yaranan xeyli sayda coğrafi ada rast gəlmək mümkündür. Məsələn, *Qaraçı, İlxıçı, Bostançı* (oykonim), *səbətçi, darıçı, niğaçı, saxçı* (tirə adları).

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunan tirə adlarından *Darıçı, Niğaçı, saxçı* tirə adları mövcud onomastik leksikada rast gəlmədiyimiz onomastik vahid-lərdir. Bu baxımdan sənət, peşə məzmunu ilə əlaqədar yaranan tirə adlarının kiçik izahına nəzər salaq. **Darıçılar** rayonun Xanlıqoba kəndində yaşayan bir nəslin adıdır. Bu nəslin 75 yaşlı nümayəndəsi Nənəxanım

Hüseynovanın söylədiyinə görə, onların ulu babaları Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil şəhərindən gəlmişlər. Onlar bu kəndə gələndən darı bitkisinin əkilib becərilməsi ilə məşğul olmuşlar. Hər il yüzlərlə təsərrüfat süpürgəsi istehsal edən bu nəslin nümayəndələri yerli əhali tərəfindən darıçı adlandırılmışdır. Qeyd edək ki, Darıçılar bu gün də Xanlıqoba kəndində darı bitkisinin əkilib becərilməsi, emal edilərək bazarlara çıxarılması ilə məşğuldurlar.

Nığaçılar. Xanlıqoba kənd sakinlərindən təxminən iyirmiyyə yaxın ailə Nığaçılar nəslinə hesab olunur. Bu nəslin nümayəndələri uzun illər çöl quşlarının: - çöl ördəyinin ovu ilə məşğul olmuş, çöl ördəyinin odlu silah işlədilmədən həm də çoxlu sayda ovlanması üsulunu da bu nəslin nümayəndələri tapmışlar. Nığaçılar nəslinin yaşlı nümayəndəsi olan 80 yaşlı Əlisafa İlyasov söyləyir ki, çöl ördəklərinin top halında (hər dəfəsində əlli-altımışdan az olmayan sayda – B.M.) odlu silahsız ovlanması üsulu Nığa adlanır. Onun dediyinə görə bu üsulu Əlisafa İlyasovun ulu babası Nağı kişi tapıbdır. Sonradan Nağı kişinin adını daşıyan bu ov üsulu yerli əhali tərəfindən Nığa şəklində adlandırılıb. Ə.İlyasov həm də qeyd edir ki, nığa üsulu çöl ördəklərini çoxlu sayda ovlamaq üçün ən əlverişli üsuldür. Onun məlumatına görə, ovçular qış aylarında kiçik su hövzələri yaradır. Həmin su hövzələrinə ov yemi tökür və çöl ördəklərini torla ovlayırlar. Nığaçılar öz ov üsullarının sirlərini kənar şəxslərə tam olaraq öyrədmirlər.

Şaxçılar. Xaçmaz rayonunun Xanlıqoba kəndində yaşayan insanların bir qismi bu adla tanınır. Bu ad onlara peşə fəaliyyətlərinə görə verilmişdir. Şaxçıların əsas məşğuliyyəti Xanlıqoba kəndinin və ətraf kəndlərin ərazisində yabanı şəkildə bitən və yerlilər tərəfindən şax süpürgə adlanan bitkini toplayıb emal etməkdir. Onlar bu yolla hər ilə on minə qədər şax süpürgə istehsal edirlər. Məhz bu səbəbdən də bu nəslin adı şaxçılar adlanır.

-laq, -lək şəkilçili onomastik vahidlər. Qədim türk və Azərbaycan yazılı abidələrində az təsadüf olunan –laq, -lək şəkilçisi əsasən yer, məkan mənalı isimlər düzəldir. Bu şəkilçi yer, məkan mənalı isimlər düzəltməklə yanaşı, onomastik vahidlərin, xüsusilə oykonimlərin yaranmasında iştirak edir. Xaçmaz rayonu ərazisində -laq/-lək şəkilçisi daha çox qışlaq sözünün tərkibində rast gəlinir. Məsələn, *Qımılqışlaq, Qədimqışlaq, Üçgünqışlaq, Alicqışlaq, Balaqusarqışlaq, Mürsəlqışlaq, Susayqışlaq, Suxtaqa-laqışlaq və s.* (oykonim). Bundan başqa, Xaçmaz rayonunun bəzi kəndlərinin ərazisində -laq/-lək şəkilçili oronimlərə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Duzlaq/Duzdax (Sayad kəndi). Çaylaq (Çarxı k.) və s.

-cıq, -cik, -cuq, -cük şəkilçili onomastik vahidlər. Müasir Azərbaycan dilində kiçiltmə məzmunlu isimlər yaradan –cıq (-cik, -cuq, -çük) şəkilçisi eyni mənəni qoruyub saxlamaqla onomastik vahidlərin yaranmasında iştirak edir. Xaçmaz rayonunda -cıq (-çik, -cuq, -cük) şəkilçili onomastik vahidlər

aşağıda-kıldır: *Qızılcuq, Qalacıq, Noxudcuq, Qorcuq, Təpəcik (oronim), Gölcük (hidronim)*.

Bir çox tədqiqatlarda Xaçmaz rayonu ərazisində yerləşən Qaracuk, Qaracik-Zeyd oykonimləri quruluşca düzəltmə hesab edilmiş, oykonimlərin tərkibində müşahidə olunan cik elementi şəkilçi hesab edilmişdir. Biz isə məsələyə fərqli prizmadan yanaşırıq. Apardığımız müşahidələrə əsasən, o qənaətə gəlmişik ki, yuxarıda göstərilən oykonimlərdə -cik şəkilçi kimi yox, etnonim kimi çıxış edir.

-ça/-çə şəkilçili onomastik vahidlər. Müasir Azərbaycan dilində kiçiltmə mənalı isimlər əmələ gətirən -ça/-çə şəkilçisi Xaçmaz rayonunun onomastik vahidlərində az təsadüf edilən şəkilçilərdəndir. Buna baxmayaraq, rayonun bir neçə kəndində -ça şəkilçili oronimlərə rast gəlirik. Məsələn, *Qazança, Qalaça, Meydança, Afurça (oronim Xanlıqoba kəndi), Qaraça, Sarıça, Mixliça* və s. Yeri gəlmişkən Xanlıqoba kəndi ərazisində təsadüf etdiyimiz Afurca oroniminin yaranma tarixi maraqlıdır. Afurca adlanan yer Xanlıqoba kəndindən təxminən üç-dörd km şərqdə, Vəlvələ çayının sol sahilindədir. Kənd ağsaqqallarından olan 75 yaşlı Nəriman İlyasovun verdiyi məlumata görə, Afurca oronimi XX əsrin əvvəllərində Quba rayonunun Afurca kəndindən köçüb gələn köçəri elatların adı ilə adlandırılmışdır. Afurca kəndi Quba rayonunun Güləzi inzibati-ərazi vahidində yerləşir. Elmi ədəbiyyatda Afurca sözünü tədqiqatçılar İran mənşəli abforicə (yerli tələffüzdə ofircə -B.M.) sözü ilə əlaqələndirirlər. “Afurca a(ab) “su”, fur/for “aşağı” və ca (castən) “sıçramaq” sözlərindən düzəlib, su aşağı sıçrayan (tökülən – B.M.) yer, şalalə mənasını ifadə edir” (6, 12).

Xaçmaz rayonunun onomastik leksikasında bir sıra coğrafi adlar vardır ki, onlarda leksik məzmunlu qrammatik şəkilçilər müşahidə olunur. Bu şəkilçilər elə şəkilçilərdir ki, onlar Azərbaycan dilində iki funksiyalı, konkret desək, həm qrammatik, həm də leksik funksiyalı yerinə yetirir. Belə şəkilçilərdən biri -lar/-lər şəkilçisidir.

-lar/-lər şəkilçili onomastik vahidlər. -lar/-lər şəkilçisi S.Cəfərovun qeyd etdiyi kimi leksik-qrammatik məzmunlu şəkilçi kimi işlənir (7, 177).

-lar² şəkilçisinin məna çalarlarından biri xüsusi coğrafi məkan adlarının yaranmasında müşahidə edilən məna çalarındadır. Xaçmaz rayonunun onomastik vahidlərinin müəyyən bir hissəsi -lar/-lər şəkilçisi ilə yaranmışdır. Rayon ərazisində -lar/-lər şəkilçisi ilə yaranan onomastik vahidlərdə aşağıdakı məna xüsusiyyətləri müşahidə olunur.

1. -lar/-lər şəkilçisi leksik şəkilçilərdən olub mənsubluq bildirən -lı (-li, -lu, -lü) şəkilçisi ilə yaranmış sözlərə artırılaraq Xaçmaz rayonu ərazisində yaşayan əhalinin hansı nəslin, tayfanın bir hissəsi olduğunu bildirir. Məsələn *Əhmədallılar, Nəsirlilər, Hümətililər, Qaraçatılılar (Xanlıqoba k.), Əmirxanlılar, Çarixlılar, Məngərlilər (Hacılar k.), Həmşərilər (Sayad k.,*

Xanlıqoba k.). Qeyd edək ki, Həmşərilər Xaçmaz rayonunun bir çox kəndlərində yaşayan nəslin adıdır. Bu nəslin nümayəndələri Cənubi Azərbaycan ərazilərindən köçüb gələn insanlardır. Yerli əhali onlara həmşəhərli deyə müraciət etmiş, həmşəhərli sözü “həmşəri” şəklində tələffüz olunduğundan bu tayfanın adı həmşərilər qalmışdır.

2. -lar/-lər şəkilçisi peşə, sənətlə əlaqədar olaraq hazırlanmış əşya adlarına artırılaraq rayon ərazisində mövcud əhalinin peşə məşğuliyyətini bildirir. Məsələn, *Balıqçılar, Həsirlər (oronim)*.

3. -lar/-lər şəkilçisi dini sitayişlə bağlı sözlərə qoşularaq hər hansı bir yaşayış məntəqəsinin və yerin əhalisinin dini inancını ifadə edir. Məsələn, *Hacılar, Şıxlar (oykonim)*.

NƏTİCƏ: Göründüyü kimi, Xaçmaz rayonunun onomastik leksikasında -lar/-lər şəkilçisi cəmlilik anlayışından daha çox mənsubluq məzmununu ifadə edir.

Xaçmaz rayonunun onomastik vahidlərini təhlil etdikdə aydın olur ki, rayonun morfoloji yolla yaranmış onomastik vahidlərinin formalaşması toponim yaradıcılığına xas olan spesifik xüsusiyyətlərə uyğundur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1991, 317 s.
2. Tanrıverdi Ə. Türk mənşəli Azərbaycan şəxs adlarının tarixi-lingvistik tədqiqi. “Elm və təhsil”, Bakı, 2012, 214 s.
3. Tanrıverdi Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2012.457 s.
4. Kitabı-Dədə-Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988, 256 s.
5. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 1982, 98 s.
6. Azərbaycan Toponimləri Ensiklopedik Lüğəti iki cildə I cild, “Şərq-Qərb”, Bakı, 2007, 304s
7. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 1960, 202 s.
8. Akif İmanlı. Yaşayış Yeri Adları, Naxçıvan, “Məktəb” 2010.